

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het slachtoffer, een persoon met rechten?

Cleiren, C.P.M.; Castermans, A.G.; Hijma, Jac.; Jansen, K.J.O.; Memelink, P.; Snijders, H.; Stolker, C.J.J.M.

Citation

Cleiren, C. P. M. (2009). Het slachtoffer, een persoon met rechten? In A. G. Castermans, J. Hijma, K. J. O. Jansen, P. Memelink, H. Snijders, & C. J. J. M. Stolker (Eds.), *Ex Libris Hans Nieuwenhuis: opstellen aangeboden aan prof. mr. J.H. Nieuwenhuis, hoogleraar burgerlijk recht aan de Universiteit Leiden, bij zijn emeritaat* (pp. 479-492). Deventer: Kluwer.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/15883>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/15883>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Ex libris Hans Nieuwenhuis

Opstellen aangeboden aan prof. mr. J.H. Nieuwenhuis,
hoogleraar burgerlijk recht aan de Universiteit Leiden,
bij zijn emeritaat

A.G. Castermans, Jac. Hijma, K.J.O. Jansen,
P. Memelink, H.J. Snijders & C.J.J.M. Stolker (red.)

Deventer – Kluwer – 2009

Het slachtoffer, een persoon met rechten?

‘De dader en zijn slachtoffer; in het civiele aansprakelijkheidsrecht lijkt hun rolverdeling helder afgebakend. De dader is hoofdpersoon (...) De rol van het slachtoffer is minder heroïsch. Hij is lijdend voorwerp. Veel aanleiding om zich in zijn persoon te verdiepen is er niet: the tortfeasor takes his victim as he finds him. Voor de vraag of de automobilist aansprakelijk is, maakt het weinig uit of hij een tuinhek heeft geramd, dan wel een andere automobilist heeft aangereden.’¹

Hans Nieuwenhuis verstaat als geen ander de kunst om de lezer en zijn gehoor mee te nemen, naar de bestolene, naar de gifbeker van Socrates, naar het verkeersongeval in Utrecht in 1982 waarbij de 14 maanden oude E.V. hersenletsel oploopt, naar de hysterisch-neurotische persoonlijkheidsstructuur van een slachtoffer die daardoor mogelijk medeschuldig was aan ontstane schade, of naar de drab van het Pikmeer. Het moet gezegd dat de meeste hedendaagse romanschrijvers de lezer niet in een zo fraaie en retorische golf van woorden in de wereld van het verhaal meenemen. Casus, waarin vragen over botsende belangen, rechtvaardigheid, verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid zich als vanzelf aandienen; casus die niet zijn gebonden aan verleden of heden, niet aan een rechtsgebied, niet aan een nationaal stelsel en ook niet aan het onderscheid tussen privaatrecht en publiekrecht. Het werk van Hans Nieuwenhuis inspireert dan ook niet alleen de civilist, maar een breed publiek. Deze bijdrage vormt een kleine illustratie van hetgeen zijn werk zoal kan oproepen bij een strafrechtswetenschapper.

¹ J.H. Nieuwenhuis, *RMTh* 1998, Redactionele aantekeningen, p. 161-162.

Inleiding

In het redactioneel in Themis waarin het weergegeven citaat is verwerkt roept Nieuwenhuis diverse vragen op over het slachtoffer: de vraag naar de persoon van de mens, de vraag naar medeschuld en de kwestie van schuld en boete. Het zijn allemaal thema's die ook op enigerlei wijze een rol spelen in het strafrechtelijk domein. Ook uit andere publicaties blijkt de belangstelling van Nieuwenhuis voor het slachtoffer. Een voorbeeld. In zijn tekst over 'Waarheidsvinding en privacy' bekommert hij zich om het belangenconflict waarin een slachtoffer terecht kan komen indien deze de voor het letsel aansprakelijke partij wil laten veroordelen tot volledige vergoeding van de werkelijk geleden schade.² In zo'n geval zal volgens gangbaar schadevergoedingsrecht moeten worden vastgesteld hoe de benadeelde ervoor zou staan indien de gebeurtenis waarop de aansprakelijkheid berust achterwege zou zijn gebleven. Beoordeling daarvan vereist soms het prijsgeven van privacy door het slachtoffer. Die positie verdient hernieuwde aandacht, zo vond Nieuwenhuis reeds in 1998.

In het strafrecht bestaat tussen waarheidsvinding en privacy eveneens een spanning. En ook die spanning wordt opgeroepen door een conflict waarbij de één (de justitiële autoriteit) op zoek is naar een waarheid die de ander (de verdachte) waarschijnlijk wel kent, maar die hij met een beroep op het recht op respect voor zijn privé-leven geheim wil (en tot op zekere hoogte mag) houden. Het slachtoffer staat daar in zekere zin buiten, maar ontkomt niet steeds aan inbreuken op zijn privacy. Waar hij bijvoorbeeld wordt gehoord als getuige kan ook zijn privacy in geding zijn, terwijl ook dwangmiddelen ten behoeve van de opsporing zijn privacy kunnen raken. Er zijn dus bepaaldelijk overeenkomsten aanwijsbaar tussen de positie van het slachtoffer in het strafrecht en het civiele recht, in het bijzonder overeenkomsten in kwetsbaarheid en 'afhankelijkheid', en daarmee ook in beperkingen om zich als persoon te doen gelden. Maar er zijn niet alleen overeenkomsten in de meer procedurele positie van het slachtoffer. Materieel gezien gaat het in heel veel gevallen van slachtoffers van een strafbaar feit tevens om een slachtoffer van een onrechtmatige daad in de zin van het civiele recht. Strafrecht en civiel recht hebben ook vanuit dat perspectief meer gemeen dan wij ons vaak lijken te realiseren. Redenen genoeg om in deze bijdrage het slachtoffer nader onder de loep te nemen.

2 J.H. Nieuwenhuis, 'Wat is waarheid? Waarheidsvinding en privacy in het letselschaderecht', in D.H.M. Peepkorn e.a. (red.), *Waarheidsvinding en privacy*, LSA-symposium 2005, Den Haag: Sdu 2005, p. 83 e.v.

De directe aanleiding voor de keuze van dit thema ligt echter in het boven weergegeven citaat over dader en slachtoffer. Een bondiger en krachtiger uitleg over de positie van het slachtoffer in het Nederlands recht dan in dat citaat kan een strafrechtjurist nauwelijks formuleren. Het citaat, dat zich uitlaat over het civiele recht, sluit namelijk ook naadloos aan op de positie van het slachtoffer in het strafproces. Menig strafrechtsbeoefenaar zal evenwel wat verrast zijn door de door Nieuwenhuis weergegeven stand van zaken in het civiele recht. Vele strafrechtsbeoefenaren stellen zichzelf gerust met de gedachte dat het civiele recht meer en beter dan het strafrecht is toegerust om slachtoffers tegemoet te komen. Men kan daar immers als slachtoffer de dader zelf aansprakelijk stellen, als eisende partij de reikwijdte van het geding in belangrijke mate bepalen, zelf aan de waarheidsvinding bijdragen en een met het oog op de toekomst bepaalde vergoeding claimen. In het strafrecht is het slachtoffer afhankelijk van een vervolgingsactie van het Openbaar Ministerie, dat ook de reikwijdte van het geding bepaalt en hij kan zich slechts voegen met een civiele vordering die is beperkt tot die geleden schade die een rechtstreeks gevolg is van het in de telastelegging omschreven strafbare feit. Maar, met de geciteerde woorden maakt Nieuwenhuis korte metten met mijn hoop dat het slachtoffer in het civiele recht beter af zou zijn dan in het strafrecht. Het gegeven dat de beschrijving van Nieuwenhuis is geënt op het recht in 1998 noopt wellicht tot enige nuanceringen, maar de boodschap blijft in essentie overeind.

De kern van de belangstelling van Hans Nieuwenhuis voor het slachtoffer komt het meest pregnant naar voren in de tekst die voorafgaat aan het boven weergegeven citaat:

‘Behandel de ander niet louter als middel; erken hem als persoon. Sedert de verlichting is dit de kern van het recht. Maar ook: wees zelf persoon. (...) Wie zijn gestolen auto opeist, handhaaft zijn persoon; niet de auto maakt deel uit van zijn persoon, maar wel zijn recht op de auto.’

Aldus is het gehele burgerlijk recht, zo stelt Nieuwenhuis. Deze boodschap lijkt een ware opdracht voor de omgang met het slachtoffer: erken hem als persoon, een persoon met rechten. Met die opdracht in het achterhoofd vallen serieuze vragen te stellen over de zwakke positie van het slachtoffer in het recht, zowel wat betreft het strafrecht als wat betreft het civiele recht. In het strafrechtelijk debat wordt wel discussie gevoerd over die zwakke positie, maar lijkt een oplossing die recht doet aan de door Nieuwenhuis genoemde opdracht niet of slechts beperkt te verwezenlijken. Aan civielrechtelijke zijde is geen sprake van een expliciet debat over de zwakke positie van het slachtoffer van een onrechtmatige daad die ook strafrechtelijk relevant is. Valt het slachtoffer niet tussen wal

en schip? Wordt het slachtoffer niet louter behandeld als middel? Wordt hij wel als persoon erkend?

In het navolgende wordt de opdracht van Nieuwenhuis als uitgangspunt genomen om nader te verkennen waarom het slachtoffer in het strafproces zo'n zwakke positie heeft, of daarin verbeteringen vallen aan te brengen en of daarin ook een plaats kan zijn weggelegd voor het civiele recht. De nadruk zal liggen op een bespreking van de strafrechtelijke positie. Wat betreft het civiele recht wordt de hierboven door Nieuwenhuis geschetste positie over het slachtoffer als uitgangspunt genomen.

Het publieke karakter van het strafproces en het slachtoffer³

Het publieke karakter van het strafrecht ligt volledig verankerd in ons stelsel van strafvordering en heeft daarin vele sporen heeft nagelaten: het legaliteitsbeginsel, het vervolgingsmonopolie van het OM, het opportuniteitsbeginsel, waarheidsvinding als doel, rechten en bevoegdheden staan in het licht van waarheidsvinding, geen partijenproces, geen lijdelijke maar een actieve rechter en een rechter die beslist over feit, recht en persoon. Het OM vertolkt de belangen van de samenleving wegens de aantasting van de rechtsorde en treedt in de plaats van het slachtoffer vanwege de aantasting van diens rechtsgoederen of -belangen. De rechtsbetrekkingen in het strafproces zijn dientengevolge sterk verticaal georiënteerd en deze – in zekere zin gesloten en verticale – structuur biedt niet zonder meer ingangen voor meer horizontale rechtsbetrekkingen, zoals die tussen verdachte en slachtoffer.

Het strafrecht is als gevolg van het publieke karakter en de grote betekenis daarbinnen van het legaliteitsbeginsel een instrument met grote beperkingen. Het maakt deel uit van een kunstmatig tot stand gebrachte structuur, een 'symbolische' orde, als gevolg waarvan het enerzijds unieke mogelijkheden biedt, maar anderzijds ook daarmee onlosmakelijk verbonden beperkingen kent. Het biedt een forum om in een zelfde taal met elkaar over conflicten te spreken en de rechter daarover te laten beslissen. Maar omgekeerd ligt een van de belangrijke beperkingen in die taal zelf en in het gegeven dat binnen de orde van het recht de complexiteit van het dagelijks bestaan wordt gereduceerd. Die reductie is niet alleen noodzakelijk en onvermijdelijk, maar heeft ook vele beschermende functies. Hoe-

3 Een uitgebreider behandeling van aspecten van deze problematiek treft men aan in mijn preadvies voor de Nederlandse Juristenvereniging, C.P.M. Cleiren, *Het opstandige slachtoffer, Genoegdoening aan slachtoffers in het strafrecht*, Handelingen NJV2003-1, Deventer: Kluwer 2003.

wel de beschermende kant van de reductie in ons stelsel niet alleen functioneert ten opzichte van de verdachte, maar ook van het slachtoffer, zal de reductie vanuit het perspectief van het slachtoffer toch vooral worden ervaren als een tekortschieten. Zo brengt die reductie bijvoorbeeld mee dat de taal van het recht naar zijn aard niet is toegerust voor emoties. Binnen de ruimte van het recht is de verdachte een rechtssubject, een kunstmatige notie die het domein van de persoon van vlees en bloed in zekere zin afschermt. En juist omdat het bij de behoefte aan genoegdoening, wraak en uiting van woede van het slachtoffer precies (in ieder geval deels) gaat om de emoties van het slachtoffer is de taal van het recht niet toereikend. De verdachte jegens wie de emoties bestaan is in het proces bovendien slechts beperkt ‘aanraakbaar’ voor het slachtoffer, omdat de hoedanigheid van verdachte meebrengt dat deze er in de kern niet staat als mens van vlees en bloed, maar als rechtssubject. De rechtssubjectiviteit brengt in ons strafproces zelfs mee dat de verdachte niet bij de behandeling ter terechtzitting aanwezig hoeft te zijn. Communicatie – of, anders gezegd wederkerigheid – tussen verdachte en slachtoffer is in het strafproces beperkt tot het betekenisstelsel van het recht en sluit dus niet of slechts beperkt aan op het sociale betekenisstelsel waarin het ‘conflict’ tussen verdachte en slachtoffer ontstond. Het strafproces ontnemt noch de verdachte, noch het slachtoffer zijn rechtssubjectiviteit. Maar de reductie die noodzakelijkerwijs en onvermijdelijk eigen is aan het strafproces brengt wel mee dat niet alleen de verdachte van vlees en bloed wordt afgeschermd, maar ook dat het slachtoffer niet in de ‘hoedanigheid’ van mens van vlees en bloed tot zijn recht kan komen. Het slachtoffer mag als rechtssubject wel meespelen in het strafproces, maar als persoon is hij ‘gemankeerd’.

Rechten van het slachtoffer in het strafproces

Een vraag die vervolgens, indachtig de opdracht van Nieuwenhuis, aan de orde is, is of het slachtoffer louter als middel, of ook als persoon met rechten wordt erkend. De erkenning dat iedere burger – en dus ook het slachtoffer – als rechtssubject heeft te gelden zal ontoereikend zijn om daar aan te voldoen. De opdracht van Nieuwenhuis reikt immers verder. Het lijkt hem erom te gaan dat de persoon in specifieke omstandigheden bij die omstandigheden passende rechten toekomen.

Wordt het slachtoffer in het strafproces erkend als persoon, een persoon met rechten? Heeft hij rechten die passen bij de specifieke hoedanigheid van slachtoffer? De hoedanigheden waarin het slachtoffer in het strafproces kan optreden verdienen tot op heden nauwelijks die kwalificatie. Het slachtoffer kan optreden als aangever, als klachtgerechtigde, als beklaggerechtigde, als getuige en als spreekgerechtigde. Geen van die rollen is in de wet

gepositioneerd met specifiek op de hoedanigheid van slachtoffer toegespitste rechten. Het slachtoffer wordt dus niet zozeer erkend als persoon met rechten, maar als rol, als een hoedanigheid met het oog op en daarmee als een middel om het strafproces tegen de verdachte tot een goed eind te brengen. Hoewel het slachtoffer onmiskenbaar als burger rechtssubjectiviteit geniet – en daarmee wordt erkend als persoon met rechten – biedt het strafrechtelijk strijdtoneel hem in de hoedanigheid van slachtoffer geen podium. Langs de weg van beleidsregels en richtlijnen van het Openbaar Ministerie is de positie van het slachtoffer tot het moment van aanvang van de terechtzitting sinds de tachtiger jaren stap voor stap verbeterd. Deze regelingen zijn echter niet in wetgeving vervat en de naleving ervan is sterk afhankelijk van de goede wil en prioriteiten van de ambtenaren waarop de regeling zich richt.

Ook op het terrein van wetgeving is in de loop van de afgelopen twee decennia al wel veel verbeterd in de positie van het slachtoffer. Maar, als men deze verbeteringen beschouwt vanuit het perspectief van ‘een persoon met rechten’, dan blijken ze toch tamelijk relatief. Deze verbeteringen werden steeds uitgevoerd met inachtneming van het eigen publiekrechtelijke en verticale karakter van ons strafproces en zijn dan ook niet van zodanige aard dat men nu kan spreken van een positie met rechten. Een korte toelichting kan hier volstaan. Na de invoering van de schadevergoedingsmaatregel in 1993 (art. 36f WvSr) is de laatste belangrijke wijziging die werd doorgevoerd in ons Wetboek van Strafvordering de invoering van het spreekrecht voor het slachtoffer.⁴ De naamgeving ‘spreekrecht’ suggereert dat er sprake is van een ‘echt recht’. De omschrijving van het recht is echter summier en de mogelijkheid tot uitoefening van het spreekrecht wordt al direct beperkt tot de gevolgen die het ten laste gelegde feit bij het slachtoffer teweeg heeft gebracht (lid 1). Het bereik van het recht is bovendien beperkt tot strafbare feiten waarop een gevangenisstraf van acht jaar of meer is gesteld en enkele expliciet genoemde misdrijven (lid 2). De regeling van het spreekrecht werd in de MvT gemotiveerd op basis van vier functies. Allereerst wordt genoemd de therapeutische functie, het begin van herstel van de emotionele schade. Vervolgens de informatieve functie, die erop is gericht en ertoe wordt beperkt de rechter direct te laten zien en horen hoe het met het slachtoffer gaat. Als derde functie wordt de speciale preventie genoemd. Door het spreekrecht komen voor de verdachte de gevolgen van het misdrijf in beeld, hetgeen er wellicht – zo vermeldt de MvT – aan bijdraagt dat de verdachte gaat beseffen wat hij heeft gedaan hetgeen kan helpen bij het voorkomen van reci-

⁴ Wet van 21 juli 2004, i.w.tr. op 1 januari 2005, *Stb.* 2004, 382.

dive. Als laatste functie wordt genoemd een mogelijk algemeen preventieve werking, via de weg van vergroting van de zichtbaarheid van het slachtoffer. Het spreekrecht is beperkt tot het slachtoffer zelf en bij overlijden tot één nabestaande. Er is geen vertegenwoordiging mogelijk.

Hoewel het spreekrecht een vooruitgang biedt, omvat de regeling als geheel aspecten die haaks staan op de gedachte van eigen rechten voor het slachtoffer. In de MvT is bijvoorbeeld aangegeven dat de spreekgerechtigde zich moet onthouden van opmerkingen betreffende de bewijsbaarheid van het telastegelegde, de strafbaarheid van de verdachte en de straftoemeting. Hij kan dus in deze hoedanigheid niet bijdragen aan de waarheidsvinding, noch aan de waardering van omstandigheden die het oordeel van de rechter over de strafbaarheid van de dader kunnen bepalen. De spreekgerechtigde kan niet rechtstreeks – zonder bemiddeling van de rechter – communiceren met de verdachte. Hij heeft bovendien geen recht op een reactie of antwoord van de verdachte, de rechter of het OM en kan zelfs niet eisen dat de verdachte bij de behandeling ter terechtzitting – alwaar hij zijn spreekrecht wil uitoefenen – aanwezig is. Het gaat dus nog veel te ver om te spreken van een slachtoffer als persoon met rechten.

Verbetering aan de horizon?

Er lijkt verbetering in zicht. Binnen het lopende wetgevingsprogramma 'Algemeen Kader herziening strafvordering' heeft de minister van justitie welbewust gekozen voor een wat krachtiger positie voor het slachtoffer. Naar eigen zeggen heeft hij daarbij uitdrukkelijk gekozen om het karakter van ons strafproces niet fundamenteel te veranderen, doch binnen de bestaande kaders de positie van het slachtoffer wel te verbeteren. De opgenomen voorstellen zijn in belangrijke mate ingegeven door de verplichtingen die voortvloeien uit het EU-kaderbesluit van 15 maart 2001 (*PbEg* 22 maart 2001, L 82). Het lopende wetsvoorstel 30143 dat mogelijk nog dit kalenderjaar tot wet zal worden verheven en ingevoerd bevat de regeling van een nieuwe titel, Titel IIIA van het Wetboek van Strafvordering, gewijd aan het slachtoffer. Het belang van de regeling ligt erin dat een zelfstandige afdeling wordt gecreëerd, waarin het slachtoffer voor het eerst als een procesdeelnemer wordt gepositioneerd. De afdeling vangt aan met een definitie van het slachtoffer. De omschrijving daarvan is in de kern gelijk aan de aanduiding van degene die zich als benadeelde partij reeds kon voegen in het strafproces, te weten degene die rechtstreeks schade heeft geleden door het telastegelegde strafbare feit. In de vorm van een instructienorm aan de Officier van Justitie wordt correcte bejegening van het slachtoffer voorgeschreven. Opvallend is dat de MvT bij deze algemene fatsoensnorm aangeeft dat deze aanwijzing de

omslag markeert van de zienswijze waarin het slachtoffer als getuige louter een instrument was bij de waarheidsvinding in de strafzaak, naar de erkenning van het slachtoffer als zelfstandige procesdeelnemer met eigen belangen.⁵ Maar in de Titel worden ook enkele rechten aan het slachtoffer toegekend, zoals recht op rechtsbijstand, recht op informatie, recht op kennisneming van processtukken, recht op een tolk en het recht op vertegenwoordiging. Deze rechten kwamen reeds aan het slachtoffer toe op basis van beleidsrichtlijnen voor politie en OM, maar worden nu in de wet opgenomen. Volledig nieuw is de mogelijkheid voor het slachtoffer om de Officier van Justitie te verzoeken om documenten die hij relevant acht voor de beoordeling van de zaak tegen de verdachte of van zijn vordering op de verdachte aan het dossier toe te voegen.⁶

Hoewel het slachtoffer nu metterdaad een positie met rechten lijkt te krijgen, kunnen toch diverse kritische opmerkingen worden gemaakt. Allereerst moet gezegd dat het slachtoffer met de nieuwe regeling slechts procesdeelnemer wordt en dus geen procespartij. Daarnaast blijven bestaande beperkingen in stand. Zo blijft het spreekrecht beperkt tot de zware en enkele specifiek genoemde misdrijven. Ook de beperking van het spreekrecht tot de gevolgen die het telastegelegde feit bij het slachtoffer heeft teweeggebracht blijft gehandhaafd. Deze stand van zaken betekent in ieder geval dat het slachtoffer niet te hoge verwachtingen mag hebben van de nieuwe hoedanigheid als procesdeelnemer.

Andere – nieuwe – aspecten kunnen, gezien vanuit het perspectief van rechten, zowel positief als negatief uitpakken. Zo wordt in de wet bepaald dat de rechter, de officier van justitie en de verdachte het slachtoffer kunnen ondervragen. Dat kan positief werken omdat het slachtoffer zijn deelname aan het proces dan meer kan ervaren als een deelname die er toe doet en zijn eigen positie meer als die van een serieuze gesprekspartner- en ‘partij’. Hij zal zijn positie met nog meer verve kunnen uiteenzetten en wellicht bieden de vragen zelfs gelegenheid om meer ‘invloed’ uit te oefenen op de aspecten waarover hij – vanwege de beperking tot de gevolgen – geacht wordt niet te spreken. Maar aan de andere kant valt niet uit te sluiten dat het slachtoffer een dergelijke ondervraging emotioneel als uiterst onheus en onplezierig kan ervaren, een ervaring die bijdraagt aan secundaire victimisatie.

⁵ *Kamerstukken II*, 2004/05, 30 143, nr. 3, p. 18.

⁶ In de MvT worden geen woorden vuil gemaakt aan de vraag hoe dit recht zich verhoudt tot de vermaning bij het spreekrecht dat het slachtoffer zich dient te onthouden van opmerkingen betreffende de bewijsbaarheid van het telastegele feit, de strafbaarheid van de verdachte en de straftoemeting.

Kortom, alles bijeengenomen kan men dus ook onder de nieuwe wetgeving niet zonder voorbehoud spreken van een slachtoffer dat in zijn hoedanigheid als slachtoffer een persoon is met rechten.

Kan het ook anders?

Alle goedbedoelde pogingen tot verbeteringen van de positie van het slachtoffer ten spijt kunnen we op grond van de voorafgaande beschouwingen constateren dat de met diverse gerealiseerde en de binnenkort te realiseren aanpassingen van ons strafproces nog niet maximaal is tegemoetkomen aan de opdracht die Hans Nieuwenhuis omschreef: behandel de ander niet louter als middel; erken hem als persoon.

De bovenstaande beschouwing over het karakter van ons strafproces en de betrekkelijkheid van de verbeteringen in de positie van het slachtoffer onder de nieuwe wettelijke regeling illustreren dat het niet eenvoudig is om in ons stelsel het slachtoffer tot een echte procespartij te verheffen. Het sterk publieke en verticale karakter van ons strafproces brengt onvermijdelijk en noodzakelijkerwijs mee dat het tekortschiet om voor het slachtoffer een positie met volwaardige rechten te realiseren. Horizontale rechtsbetrekkingen (zoals tussen dader en slachtoffer) kunnen – naast de belangen van de gemeenschap en van een eerlijk proces voor de verdachte – in ons verticaal georiënteerde strafproces slechts tot op zekere hoogte worden ‘verwerkt’. Deze vaststelling betekent niet dat die stand van zaken zonder meer kan en moet worden gerechtvaardigd. Integendeel, er valt veel te zeggen voor een verbetering van de positie van het slachtoffer die verder gaat. Maar dat vraagt om nadere oriëntatie op de uitgangspunten van ons nationale strafprocesrecht, op de geschiedenis daarvan, op de verschillen met andere stelsels van strafprocesrecht en op de verhouding met het burgerlijk recht. De volgende vragen verdienen dan ook serieuze aandacht. Waarom is de positie van het slachtoffer in ons recht niet steviger belegd en valt dat historisch te verklaren? Waarom is de positie van het slachtoffer in de ons omringende civil law landen wel gunstiger en waarom kan het in Nederland dan niet op dezelfde wijze? Waarom wordt het ‘tekort’ aan de zijde van het strafrecht niet opgevangen door het civiele recht en zou dat kunnen worden verbeterd? En als laatste vraag die het bereik van deze bijdrage ver overstijgt: zou de zwakke positie van het slachtoffer, mede gezien in het licht van andere (internationale en Europese) stelsels van strafprocesrecht geen prikkel moeten en kunnen vormen voor een zeer fundamentele discussie over de uitgangspunten van ons strafvorderlijk stelsel?

In het navolgende worden slechts enkele oriënterende gedachten weergegeven die mogelijk kunnen inspireren tot nadere studie en oplossingsrichtingen.

Verklaringen in het licht van onze Nederlandse cultuur en geschiedenis

Er zijn natuurlijk diverse juridische en rechtshistorische geschriften voorhanden waarin aandacht wordt besteed aan de ontwikkeling van de positie van het slachtoffer en de beledigde of benadeelde partij in ons strafproces. Als vanzelfsprekend wordt daarin die positie verbonden met de verschuiving van een privaatrechtelijk georiënteerde omgang met strafbare feiten naar een publiekrechtelijke aanpak in onze vaderlandse geschiedenis. Maar juist in het licht van die geschiedenis blijven er vragen waarom de positie van het slachtoffer in Nederland dan toch zo anders is uitgevallen dan in de ons omringende landen. Verklaringen voor de ‘zwakke’ positie van het slachtoffer in ons strafvorderlijk stelsel vergen daarom studie die de grenzen van het traditioneel juridisch en rechtshistorisch onderzoek overstijgt. Een bijzondere bijdrage levert de victimoloog Jan van Dijk. Hij ontvouwt in zijn boek *Slachtoffers als zondebokken* en in zijn artikel *Slachtofferemancipatie, implicaties van het slachtoffer-etiketteringsperspectief voor de rechtspositie van gedupeerden* zijn gedachtegang dat het strafproces niet slechts de dader onderdrukt, maar ook, of zelfs in de eerste plaats, de gedupeerde.⁷ Deze onderdrukte positie van het slachtoffer is geen autonoom gegeven, maar maakt deel uit van een brede, niet tot het strafproces beperkte omgang met gedupeerden en conflicten binnen de Westerse cultuur. In zijn analyse wordt de basis hiervoor herleid tot de christelijke traditie. Het duiden van gedupeerden in termen van slachtoffer berust volgens zijn analyse op de associatie van het lot van gedupeerden met dat van de lijdende Christusfiguur. Deze associatie beheerst naar zijn mening in ons cultuurgebied de grondhouding jegens gedupeerden zowel binnen als buiten het strafproces. In het verlengde daarvan stelt hij dat het Westerse slachtofferbeeld om die reden ten gronde tweeslachtig is. De gedupeerden kunnen enerzijds aanspraak maken op mededogen, maar worden anderzijds geacht hun belangen als procespartij op te offeren voor de lieve vrede. Hij spreekt in dit verband van een mechanisme van reactieve slachtoffer-verkettering.

Zelf zie ik ook aanknopingspunten voor verklaringen in de samenhang tussen onze vaderlandse geschiedenis en de meer recente Nederlandse geschiedenis. De geschiedenis van de positie van het slachtoffer in Nederland is onverbrekkelijk verbonden met het gewelds- en vervolgingsmonopolie van de overheid. Historisch gezien is deze stand van

7 J.J.M. van Dijk, *Slachtoffers als zondebokken*, Apeldoorn/Antwerpen 2008 en J.J.M. van Dijk, ‘Slachtofferemancipatie, Implicaties van het slachtoffer-etiketteringsperspectief voor de rechtspositie van gedupeerden’, in: *Herstelrecht*, 2009-9, p. 20-39.

zaken weer goeddeels terug te voeren op de pogingen om eigenrichting aan banden te leggen en te voorkomen, alsmede om de openbare orde te handhaven. Onmiskenbaar heeft deze sterk door de overheid gedomineerde positie van het strafrecht dan ook wortels in de verhoudingen tussen burger en overheid en daarmee ook met vertrouwen van burgers in de overheid en haar organen. Dat vertrouwen is in Nederland onverminderd groot geweest en gebleven en begint pas te tanen vanaf de zeventiger jaren van de vorige eeuw. In diezelfde periode ontstaat ook in Nederland meer belangstelling voor de positie van het slachtoffer. Maar er is meer. Andere – en deels met het genoemde aspect samenhangende – verklaringen voor deze beperkte rol van het slachtoffer in het strafrechtelijk stelsel kunnen mogelijk worden gevonden in de geschiedenis van ‘zorg’ die in onze regio's van oudsher sterk was ontwikkeld. Zowel binnen de sociale, de politieke als de kerkelijke gemeenschappen bestonden van oudsher in de Nederlandse samenleving veel voorzieningen en mogelijkheden om kwetsbaren, gekwetsten en afhankelijken in hun belangen en behoeften te ondersteunen en tot op zekere hoogte tegemoet te komen. Het slachtoffer van strafbare feiten had daarmee een positie die binnen de sociale, religieuze en politieke/culturele verbanden kon worden opgevangen.⁸ Waar in de loop van de meer recente geschiedenis de macht van de staat toenam en de verzuiling met zijn eigen spelregels en garanties afbrokkelde, deed de verzorgingsstaat zijn intrede. Steun voor de kwetsbaren werd aldaar opnieuw gepositioneerd. Die nieuwe positionering had evenwel zijn ‘beperkingen’, oftewel eigen karakteristieken. De nieuwe zorg werd door de staat overgenomen in geval het groepen of een samenstel van individuen betrof die de beheersbaarheid en legitimiteit van de staat in gevaar konden brengen: zieken, arbeidsongeschikten, werklozen, armen en psychiatrische patiënten. Ten behoeve van individuen aan wie die bijzondere ‘kwaliteit’ of ‘hoedanigheid’ toekwam werden bij wet sociale vangnetten gecreëerd. Slachtoffers van strafbare feiten zijn evenwel geen bedreiging voor de staat, zij vormen geen groep. Zij zijn slechts niet georganiseerde individuen en veroorzaken geen gevaar voor collusie. Het is dan ook niet verwonderlijk dat bij de herpositionering van de verhoudingen binnen de verzorgingsstaat de positie van het slachtoffer buiten beeld is gebleven. Dat impliceert dat op het niveau van de overheid, noch bij wet, noch in beleid voorzieningen werden getroffen om voor personen met deze specifieke ‘kwaliteit’ voorzieningen en zekerheden te cre-

8 Hierbij moet wel worden opgemerkt dat zeker in geval van bepaalde soort delicten (zoals bijvoorbeeld incest en verkrachting binnen een klein familieverband) slachtofferschap vaak niet werd onderkend en veelvuldig ook niet erkend. Soms overheerst de schaamte, soms de angst en soms wellicht zelfs de ‘gewoonte’. In dat soort gevallen kan men aan een opvang van het slachtoffer helemaal niet denken.

eren. Tegelijkertijd moet worden geconstateerd dat het monopolie op de vervolging van strafbare feiten niet opnieuw werd gepositioneerd. Het slachtoffer kreeg bijvoorbeeld niet, zoals in België, Frankrijk en Duitsland het geval is, een ‘zelfstandige’ ingang om vervolging te bewerkstelligen. Zijn ingang bleef beperkt tot de regeling van het beklag tegen niet-vervolging bij het gerechtshof. Dat betekent dat ook het strafvorderlijk stelsel niet werd benut om de afname van bescherming en zekerheden voor het slachtoffer in de nieuwe verzorgingsstaat te compenseren. Ook binnen het civiele recht ontstond geen ontwikkeling om aan slachtoffers van een onrechtmatige daad die tevens als een strafbaar feit kon worden gekwalificeerd een bijzondere of eenvoudiger toegang tot de rechter te verschaffen. Het slachtoffer kreeg dus niet – zoals andere ‘kwetsbaren’, ‘afhankelijken’ en ‘zwakken’ – een bij wet geregelde positie met rechten.

Uiteindelijk is het sociale vangnet weer tot bloei gekomen en functioneert tot op heden nog steeds in de vorm van het huidige fonds Slachtofferhulp. Dat fonds wordt wel deels gefinancierd door de overheid. Daarnaast bestaat inmiddels het schadefonds geweldsmisdrijven. De overheid laat dus niet volledig na om zorg te nemen, maar juist de wijze waarop houdt de situatie in stand dat het slachtoffer nog geen persoon is met ‘harde rechten’ die hij te gelde kan maken.

Met het oog op pogingen tot verbetering van de zwakke positie van het slachtoffer in ons recht is er mijns inziens dan ook veel voor te zeggen om een wat breder rechtspolitiek- en cultuurhistorisch onderzoek ter hand te nemen.

Alternatieven langs de weg van het civiele recht?

Onmiskenbaar en onvermijdelijk is er vanuit het civiele recht wel aandacht voor de belangen van slachtoffers. De hoedanigheid waarin het slachtoffer van een onrechtmatige daad, die tevens als een strafbaar feit kan worden gekwalificeerd, optreedt binnen het civiele recht is veelal die van de eiser. Daarmee staat buiten kijf dat hij in die hoedanigheid als volwaardige procespartij en dus als persoon met rechten optreedt. Tegelijkertijd is duidelijk dat het slachtoffer in zijn positie als degene die materiële en of immateriële schade heeft geleden, binnen het recht niet steeds een totaal bevredigende oplossing zal krijgen. Voor het strafrecht is dat in het bovenstaande duidelijk gemaakt. Voor het civiele recht vormen complexe voorbeelden uit de praktijk van letselschade, shockschade en affectieschade goede illustraties. En natuurlijk kleven ook aan de hoedanigheid van eiser behoorlijke bezwaren zoals kosten, lange termijnen, gebrekkige verhaalbaarheid, etc. Desalniettemin is de hoedanigheid waarin het slachtoffer in het civiele recht verkeert er een die minder zwak en minder afhankelijk is dan die van het slachtoffer in het strafproces.

Hoewel het slachtoffer van een strafbaar feit zich kan voegen als benadeelde partij in het strafproces blijft hij in bepaalde gevallen aangewezen op het civiele recht. Dit geldt bijvoorbeeld als de strafrechter de beoordeling te complex acht, maar ook als de verdachte om wat voor reden dan ook niet wordt gedagvaard of het OM bijvoorbeeld niet ontvankelijk is wegens de dood van de verdachte.

Als men in Nederland de positie van het slachtoffer van een onrechtmatige daad die tevens als een strafbaar feit valt te kwalificeren werkelijk serieus wil nemen zou er ook aan oplossingen in andere richtingen gedacht kunnen worden. Dit soort richtingen brengt ons wel ver van de gebaande paden en verdient dan ook eerst nadere oriëntatie. Zo zou men kunnen overwegen om juist voor dit type gevallen de bezwaren die voor een slachtoffer aan een civiele vordering kleven te reduceren. Men zou bijvoorbeeld kunnen denken aan het creëren van een snellere en eenvoudigere toegang tot de kantonrechter – want het gaat vaak om kleine bedragen – en het binden van de procedures aan strikte termijnen. Daarnaast zou te overwegen zijn om de verwijzing van de benadeelde partij door de strafrechter naar de civiele rechter van overheidswege te regelen en daarmee een zelfstandige civiele dagvaardingsprocedure voor het slachtoffer overbodig te maken. Ook waar het de rechtsbijstand en vergoeding daarvoor betreft zou een geprioriteerde positie te overwegen zijn. Al met al zou de positie van het slachtoffer met enige creativiteit waarschijnlijk best te verbeteren zijn, maar – het moet gezegd – dat vraagt nogal wat.

Tot slot

Terug naar de opdracht van Hans Nieuwenhuis: ‘Behandel de ander niet louter als middel; erken hem als persoon.’ Bezien we de positie van het slachtoffer in het strafrecht in het licht van deze opdracht dan moeten we vaststellen dat die geen aanleiding geeft tot tevredenheid en voldoening. Ondanks de meer recente en komende wijzigingen in de positie van het slachtoffer in het strafproces voldoet het strafrecht in de nabije toekomst nog steeds niet volledig aan hetgeen past bij die opdracht. Maar tegelijkertijd is volstrekt duidelijk dat, zolang de fundamenteën van ons strafvorderlijk stelsel niet aan een wezenlijke heroriëntatie of herijking worden onderworpen, de positie van het slachtoffer een ‘gemankeerde’ zal blijven. In zijn hoedanigheid van slachtoffer wordt het slachtoffer maar in zeer beperkte mate erkend als een persoon met rechten.

Ook in het civiele recht lijkt de positie van het slachtoffer niet zo heroïsch te zijn als een strafrechtsbeoefenaar als ik hoopte, en daarnaast blijkt dat het vorderen van de schade via de civiele rechter ook zo zijn bezwaren heeft. Dat betekent in ieder geval dat de positie van

het slachtoffer van een onrechtmatige daad die tevens kan worden gekwalificeerd als een strafbaar feit een zwakke is.

Het zou een mooie blijk zijn van waardering voor het generalistische en geïntegreerde karakter van Hans Nieuwenhuis' werk als civilisten en strafrechtsbeoefenaren zich de zorg voor het slachtoffer gezamenlijk zouden aantrekken. Ik nodig u bij dezen uit.

C.P.M. Cleiren